

ข้าวเหนียวเขาวงกาฬสินธุ์กับการสร้างอัตลักษณ์ของชาวจังหวัดกาฬสินธุ์*

THE IDENTITY OF THE KALASIN'S PEOPLE FROM KAOWONG KALASIN STICKY RICE

สุตารัตน์ มาศวรรณนา

Sudaratana Maswanna

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม มหาสารคาม ประเทศไทย

Faculty of Humanities and Social Sciences, Rajabhat MahaSarakhm University, MahaSarakhm, Thailand

Corresponding author E-mail: hying430916@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาอัตลักษณ์ของชาวจังหวัดกาฬสินธุ์ในมิติของข้าวเหนียวเขาวงกาฬสินธุ์ เป็นวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แบบสัมภาษณ์เชิงลึก และสนทนากลุ่ม โดยผู้ให้ข้อมูลสำคัญ คือ บุคคลที่มีความรู้เกี่ยวกับข้าวเหนียวเขาวง และเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท จำนวน 5 คน การวิเคราะห์ข้อมูลผู้วิจัยได้ใช้วิธีการเชิงพรรณนาและการวิเคราะห์เนื้อหาใช้แนวคิดเรื่องอัตลักษณ์ มาเป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ ผลการวิจัยพบว่า 1) ข้าวเหนียวเขาวงกาฬสินธุ์กับอัตลักษณ์ด้านการนิยามตัวตนของชาวกาฬสินธุ์ผ่านการตั้งชื่อพันธุ์ข้าวพื้นเมืองที่มีการระบุตำแหน่งที่ตั้งของแหล่งผลิตข้าวทำให้อำเภอเขาวงและจังหวัดกาฬสินธุ์เป็นที่รู้จักมากขึ้น 2) ข้าวเหนียวเขาวงกาฬสินธุ์กับอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ผู้ไทผ่านผ้าไหมแพรวาที่แสดงอัตลักษณ์ด้านการทำนาผ่านลายนาควซึ่งเป็นความเชื่อของชาวอีสานและกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท และ 3) อัตลักษณ์ด้านการทำนาปลูกข้าวเหนียวเขาวงกาฬสินธุ์ ข้าวเหนียวเขาวงกาฬสินธุ์ หมายถึง ข้าวพันธุ์กอเดียว ข้าวพันธุ์พื้นเมืองและข้าวพันธุ์ กข 6 เป็นข้าวเหนียวที่ไวต่อช่วงแสง ปลูกได้เฉพาะฤดูนาปี เป็นข้าวที่สามารถปลูกได้ในอำเภอเขาวง บางส่วนของอำเภอกุฉินารายณ์ และบางส่วนของอำเภอนาคูเท่านั้น มีการเก็บเกี่ยวในระยะพลับพลึง จึงเป็นอัตลักษณ์ที่สำคัญที่ทำให้ข้าวเหนียวเขาวงกาฬสินธุ์หอม และมีคุณภาพ ข้าวเหนียวเขาวงกาฬสินธุ์ได้รับการขึ้นทะเบียนสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ สามารถสร้างรายได้ให้แก่กลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทเขาวงได้อีกทางหนึ่ง

คำสำคัญ: ข้าวเหนียวเขาวงกาฬสินธุ์, อัตลักษณ์ชาวจังหวัดกาฬสินธุ์, กลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท, ผ้าไหมแพรวา

Abstract

The main purpose of this study is to examine the identity of the people of Kalasin through Kaowong Kalasin Sticky Rice. The population under investigation resides in the Kudsinkoommai district of Kaowong Kaowong, Kalasin province. The data were gathered from five experts in Kaowong Kalasin Sticky Rice who belong to the Phu-tai ethnic group. Data collection involved in-depth interviews and focus groups. Statistical analysis for quality assessment was conducted based on the concept of identity. The findings reveal the following: 1) Kaowong Kalasin Sticky Rice defines the ethnic identity of Kalasin people through locally primed rice. 2) Kaowong Kalasin Sticky Rice, in conjunction with Prawa silk, elucidates ethnic identity, showcasing the agricultural identity rooted in the belief systems of Isan people through the depiction of the naga. 3) The

* Received 1 February 2024; Revised 21 February 2024; Accepted 26 February 2024

identity of agriculture encapsulates Kaowong Kalasin Sticky Rice as the locally primed Gor diew rice and the photoperiod-sensitive variety, RD6, which can be cultivated in Kaowong district, parts of Kuchinarai district, and parts of Nakhu district, and should be harvested at the seed physiological maturity stage. The distinct aroma and quality of Kaowong Kalasin Sticky Rice, coupled with its Geographical Indication registration, underscore its significance as a source of income for the local community and as a representation of Kalasin's people.

Keywords: Kaowong Kalasin Sticky Rice, Identity of Kalasin's People, Phuthai Ethnic, Praewa Silk

บทนำ

ชาวผู้ไทเรณูนครและชาวผู้ไทเขาวงกาฬสินธุ์ เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่อพยพมาจากเมืองเว เพราะปัญหาสงคราม ในตอนแรกกลุ่มนี้ได้ไปอาศัยอยู่บริเวณหนองหาน จังหวัดสกลนคร แต่เพราะผู้คนล้มตายเป็นจำนวนมาก จึงจะกลับไปอยู่เมืองเวตามเดิม แต่ได้มาพบกับ ภิคุหา ซึ่งแนะนำให้ชาวผู้ไทไปอาศัยอยู่บริเวณดงห้วยสายบ่อแก ซึ่งก็คือ บริเวณอำเภอเรณูนครปัจจุบัน สุเทพ ไชยพันธ์ กล่าวว่า กลุ่มผู้ไทบ้านเหล่าจากเมืองวังที่อพยพมาพร้อม ๆ กับผู้ไทกุดสิมนารายณ์มีทั้งกลุ่มผู้ไทวัง ผู้ไทกะแตบ มาระยะแรกตั้งถิ่นฐานอยู่บนหลังเขาภูพาน ตั้งบ้านกระจายกันอยู่เป็นคุ้ม บ้านต่าง ๆ ตั้งอยู่ที่ “ข้าฝักแพว แปวป่องฟ้า ภูอานม้า นาเตโซ ข้าวไม้แก่น บ้านแก่งกาเสน” ส่วนหมู่ผู้ไทหอยแกไปอยู่ที่ “ภูเฒ่าเก่า เหล่าแม่นาง ยางสามต้น อันสามขุย ข้าวดำและถั่วมีด” ก่อนอพยพลงมาสร้างบ้านเมืองตรงที่ราบลุ่มเชิงเขาภูพาน เป็น “เมืองกุดสิมนารายณ์” ในเวลาต่อมา ซึ่งอยู่ในเขตอำเภอเขาวง อำเภอภูพาน อำเภอเรณูนคร และอำเภอห้วยผึ้ง จังหวัดกาฬสินธุ์ในปัจจุบัน (สุเทพ ไชยพันธ์, 2558) กลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทเหล่านี้มีลักษณะความเป็นอยู่แบบครอบครัวใหญ่ในบ้านเดียวกัน เป็นกลุ่มคนทำงานที่มีความขยันขันแข็งทำได้หลายอาชีพ เช่น ทำนา ทำไร่ ค้าวัว ค้าควาย นำกองเกวียนบรรทุกสินค้าไปขายต่างถิ่นที่เรียกกันว่านายฮ้อย กลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทเป็นกลุ่มที่ปรับตัวและพัฒนาได้เร็ว มีความรู้ความเข้าใจและมีความเข้มแข็งในการปกครอง ความเป็นตัวของตัวเองอย่างชัดเจน ผ่านวัฒนธรรมประเพณี ที่มีเอกลักษณ์เป็นจุดเด่นหลายอย่าง เช่น การลงช่วง การแต่งงาน การทำมาหากิน การถือผี และการเลี้ยงผี มีทำนองดนตรีที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะ เรียกว่าลายผู้ไท มีการสร้างบ้านแบบผู้ไท คือ มีป่องเอี่ยมเป็นช่องลม มีประตูป่องหน้าต่างยาวจรดพื้น มีห้องภายในเรือนเป็นห้อง ๆ สุรสิทธิ์ สุตรสุวรรณ และการบุญ บัวเฟื่อน กล่าวว่า “มีอัตลักษณ์ด้านวัตถุ คือ เครื่องมือเครื่องใช้ประดิษฐ์ขึ้นมาเอง สืบทอดมาจากรุ่นพ่อแม่ พอถึงฤดูฝนตกก็เอาควายมาไถนา เครื่องมือเครื่องใช้ก็ใช้จอบใช้เสียม เวลาเก็บเกี่ยวก็ใช้เกวียนขนข้าว คนแก่ก็จะทำเครื่องจักสาน ทำเครื่องจักสานไว้ไปดักปลาทำนาก็ใช้ควายในการไถนา ส่วนอุปกรณ์ก็ใช้วัสดุจากไม้ทำขึ้นมาเอง จะมีการทอผ้าแล้วนำมาตัดมาเย็บเอง ไว้ใช้เอง เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มต้องทำเอง” (สุรสิทธิ์ สุตรสุวรรณ และการบุญ บัวเฟื่อน, 2558)

อำเภอเขาวงเป็นแหล่งผลิตข้าวเหนียวที่มีชื่อเสียง คือ “ข้าวเหนียวเขาวงกาฬสินธุ์” ซึ่งเป็นข้าวเหนียวที่มีความเฉพาะทางภูมิศาสตร์ พื้นที่อำเภอเขาวง มีลักษณะเป็นภูเขาล้อมรอบ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีแคลเซียมและซิลิกอนสูง อากาศเย็นแห้ง มีพื้นที่ครอบคลุมไปถึงอำเภอภูพานและอำเภอเรณูนคร เนื้อที่กว่า 100,000 ไร่ โดยข้าวเขาวงที่นิยมกันมากที่สุด คือ ข้าวเหนียว กลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทที่อาศัยอยู่ในอำเภอที่กล่าวมาต่างนิยมปลูกข้าวเหนียวเขาวงกาฬสินธุ์ ที่มีคุณสมบัติ คือ มีความนุ่มและมีกลิ่นหอมสามารถเก็บข้ามวัน เมื่อนำมาบริโภคก็ไม่ต้องอุ่นซ้ำ นอกจากนี้ ยังมีธาตุซิลิกอนและแคลเซียมสูง ข้าวเหนียวเขาวงยังมีคุณสมบัติพิเศษตั้งแต่ยังไม่ผ่านการหุงหรือนึ่ง เมล็ดข้าวสารจะมีความหอมมาก นอกจากนี้ เมื่อนำไปผสมปนกับข้าวสารประเภทอื่นแม้จะมีปริมาณเพียงเล็กน้อย ก็ยังสามารถทำให้ข้าวสารที่ผสมเข้าด้วยกันหอม นุ่มเหมือนรับประทานข้าวเหนียวเขาวงจริง ๆ ทั้งนี้ ข้าวเหนียวเขาวงกาฬสินธุ์ได้รับการขึ้นทะเบียนสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์จากกรมทรัพย์สินทางปัญญา กระทรวงพาณิชย์ เมื่อวันที่

9 มีนาคม 2552 ดังที่กล่าวว่า “นอกจากนี้ ประชาชนส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชนชาวผู้ไท มีขนบธรรมเนียมประเพณีและภาษาพูดเป็นของตนเอง ชนกลุ่มนี้มีความละเอียดประณีตพิถีพิถันในงานฝีมือประเภทจักสาน และทางด้านกิจกรรม คือ การปลูกข้าว จึงทำให้ข้าวจากแห่งนี้มีชื่อเสียงดีในด้านคุณภาพ” (กรมทรัพย์สินทางปัญญา, 2552) ปัจจุบันการผลิตข้าวเหนียวเขาวงนิยมนรวมกลุ่มกันเพื่อผลิตข้าวที่มีคุณภาพสูง อีกทั้งผู้นำกลุ่มมีความรู้ในการปลูกให้ข้าวมีความนุ่ม หอม และได้ผลผลิตในราคาที่สูงกว่าที่ปลูกในพื้นที่อื่น (มนปพร ภูนาเมือง และสถาพร มงคลศรีสวัสดิ์, 2563)

สังคมและวัฒนธรรมแต่ละกลุ่มชนย่อมมีลักษณะเฉพาะของตน อันเป็นผลมาจากพัฒนาการทางด้านประวัติศาสตร์ โดยมีปัจจัยเข้ามาเกี่ยวข้องที่สำคัญ 3 ประการ คือ สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ความเป็นอยู่ของผู้คนในสังคม และการติดต่อสัมพันธ์กับกลุ่มอื่น ดังนั้น สังคมของชาวจังหวัดกาฬสินธุ์เองก็ได้พัฒนาการโดยมีปัจจัยทั้ง 3 ประการเข้ามาเกี่ยวข้อง ท่ามกลางความหลากหลายของกลุ่มชนที่เข้ามาอาศัยอยู่ในพื้นที่แห่งนี้ แต่ละกลุ่มย่อมมีวิธีการแสดงออกซึ่งตัวตนของตนเอง Dundes, A นักคติชนวิทยา ได้กล่าวว่า “ในสังคมประเพณีผู้คนนิยมตนเองหรือนำเสนอ อัตลักษณ์ของตนเอง กลุ่มชน ท้องถิ่น หรือชาติพันธุ์ผ่านคติชน” (Dundes, A., 1989) สอดคล้องกับ ศิริพร ภักดีผาสุก ที่กล่าวว่า “มนุษย์ทุกคนล้วนต้องการมีความสำนึกหรืออยู่เสมอกับตนเองเป็นใครและต้องการพื้นที่สำหรับอัตลักษณ์ดังกล่าวในสถาบันทางสังคมหรือกิจกรรมต่าง ๆ ในชีวิต” (ศิริพร ภักดีผาสุก, 2561) ข้อมูลของข้าวเหนียวเขาวงกาฬสินธุ์ได้บอกเล่าอัตลักษณ์ของชาวจังหวัดกาฬสินธุ์ โดยมีกลุ่มผู้ไทเขาวงเป็นภาพตัวแทน

บทความนี้เป็นการศึกษาข้าวเหนียวเขาวงในมิติของข้าวในฐานะที่เป็นเป็นบ่อเกิดและเป็นเสาหลักของวัฒนธรรมของชาวผู้ไทเขาวง เรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับการทำนาและเรื่องของข้าว เป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องและผูกพันอยู่ในวิถีของชนผู้ไทเขาวง พิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการทำนาเป็นส่วนหนึ่งของวิถีวัฒนธรรมข้าว ที่เกิดขึ้นเพราะความผูกพันกับธรรมชาติอย่างลึกซึ้ง และเห็นว่าธรรมชาติมีคุณค่าต่อมนุษย์ ส่งผลให้เกิดความเคารพต่อธรรมชาติและเรียนรู้ที่จะตอบแทนธรรมชาติ ในระบบความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาตินี้ องค์ความรู้ของชาวนาก็ถูกสั่งสมขึ้น เกิดเป็นอัตลักษณ์ที่สำคัญ

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาความเชื่อ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทในจังหวัดกาฬสินธุ์
2. เพื่อศึกษาอัตลักษณ์ของชาวจังหวัดกาฬสินธุ์ผ่านมิติเชิงข้าวเหนียวเขาวงกาฬสินธุ์

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “ข้าวเหนียวเขาวงกาฬสินธุ์กับการสร้างลักษณะของชาวจังหวัดกาฬสินธุ์” ในครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยผู้วิจัยได้ดำเนินการตามขั้นตอน ดังนี้

1. กลุ่มประชากร

กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก ได้แก่ บุคคลที่มีความรู้ เกี่ยวกับ ข้าวเหนียวเขาวง และ เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทในพื้นที่อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ จำนวน 5 คน ได้แก่

1. นายประสาธ พิมเพา
2. นายวิเศษ คำไชโย
3. นายสีเมฆ ปาวะรี
4. นายนิระเวช นนทะมาตย์
5. นางศุภาพิชญ์ พันลำ

2. การสร้างเครื่องมือวิจัย

การสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ซึ่งเป็น แบบสัมภาษณ์เชิงลึกโดยยึดความเป็นกลางอย่างเคร่งครัด ซึ่งมีขั้นตอน และกระบวนการ ในการสร้างเครื่องมือ ตามลำดับ ดังนี้

2.1 ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี รายงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง รวมถึง เอกสารตำรา เกี่ยวกับ ข้าวเหนียวเขาวง อัตลักษณ์ ภายใต้กรอบวัตถุประสงค์ที่มุ่งเน้นศึกษาอัตลักษณ์ของชาวจังหวัดกาฬสินธุ์ ในมิติของข้าวเหนียวเขาวงกาฬสินธุ์

2.2 สร้างแบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-dept Interview)

3. เครื่องมือในการวิจัย

แบบสัมภาษณ์เชิงลึก ที่มีโครงสร้างของคำถามแบบกว้าง ๆ ซึ่งเริ่มแต่การสร้างความรู้ความคุ้นเคยด้วยการพูดคุยเรื่องทั่ว ๆ ไปแล้วสอดแทรกคำถามและประเด็นสำคัญตามเนื้อหาและวัตถุประสงค์ของการวิจัย

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

กระบวนการได้มาซึ่งข้อมูลและแหล่งข้อมูลเป็นการศึกษารวบรวมจากเอกสารทางวิชาการแนวความคิดของนักการศึกษาโดยสังเคราะห์จากหลักการและทฤษฎีตลอดจนกลุ่มเป้าหมาย ที่เป็นทั้งผู้รู้ ผู้ปฏิบัติและผู้เกี่ยวข้อง

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลเชิงคุณภาพ วิเคราะห์โดยการวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis)

ผลการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ได้จัดกระทำข้อมูลและเสนอผลการศึกษาเป็นแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analysis Description) การวิเคราะห์ข้อมูลอัตลักษณ์ของชาวจังหวัดกาฬสินธุ์ โดยเป็นการเลือกข้อมูลที่น่าสนใจมาศึกษาแบบเจาะจง (Purposive sampling) ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ความเชื่อ วัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวผู้ไท นิระเวช นนทะมาตย์ ได้กล่าวว่า เครื่องมือเครื่องใช้จะประดิษฐ์ขึ้นมาเอง พอฤดูฝนก็เอาควายมาไถนา คนแก่จะทำเครื่องจักสาน ไปดักปลาจากในนา อุปกรณ์ก็ใช้วัสดุไม่ทำขึ้นมาเอง ชาวผู้ไทจะปลูกผ้ายเอง ทอผ้าตัดเย็บเอง คนผู้ไทใช้เวลาแต่งงานก็ใส่ผ้าไหมแพรวา การใส่ข้าวในกระติบไปวัด เครื่องใช้ที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษจะเป็นเครื่องทอผ้า เครื่องจับปลา จอบ เสียม ปัจจุบันมีเครื่องมือสมัยใหม่เข้ามาก็เอามาประยุกต์ใช้ให้ดีขึ้น มีการสานกระติบข้าวให้มีลวดลายสวยงาม จอบเสียมก็เปลี่ยนจากด้ามไม้มาเป็นเหล็ก เครื่องจักร รถไถนา ก็นำมาใช้แทนที่ควาย (นิระเวช นนทะมาตย์, 2564)

ข้าวเหนียวเขาวงกาฬสินธุ์ มีส่วนในการสร้างอัตลักษณ์ของชาวจังหวัดกาฬสินธุ์ ดังนี้

1. ข้าวเหนียวเขาวงกาฬสินธุ์กับอัตลักษณ์ด้านการนิยามตัวตน

ชาวกาฬสินธุ์ ปลูกข้าวหลากหลายชนิดพันธุ์แตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของสภาพพื้นที่ ส่วนใหญ่ปลูกข้าวเหนียวเพื่อการบริโภคที่เหลือจึงขาย พื้นที่ตอนบนของจังหวัดตามบริเวณเทือกเขาภูพาน สภาพพื้นที่เป็นที่ดอนและที่ราบบริเวณหุบเขา ประชากรส่วนใหญ่เป็นชาวผู้ไท ที่มีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับ ในเรื่องวิถีชีวิตวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ เป็นสังคมกสิกรรมที่มีความประณีตบรรจงในการผลิตสินค้าเกษตร โดยเฉพาะข้าวเหนียวเขาวง เริ่มเป็นที่รู้จักและมีชื่อเสียงในตลาดข้าวสารจังหวัดกาฬสินธุ์ตั้งแต่ พ.ศ. 2507 เมื่อกลุ่มผู้ประกอบการโรงสีข้าวขนาดเล็ก ในเขตตำบลหุบกะเทียม อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์ ได้ออกตระเวนหาซื้อข้าวเปลือกตามอำเภอต่าง ๆ ในจังหวัด มาสีเป็นข้าวสารส่งขายตามตลาดในจังหวัดกาฬสินธุ์และต่างจังหวัด ปรากฏว่าข้าวเหนียวจากอำเภอเขาวงเป็นข้าวคุณภาพดี ได้ต้นข้าวมาก หุงสุกแล้วอ่อนนุ่ม มีความหอม จึงเป็นที่นิยมของตลาด ผู้บริโภคกล่าวขานถึง และสอบถามแหล่งที่มาจึงเป็นที่มาของข้าวเหนียวเขาวง เป็นวิธีการนิยามตนเองผ่านการตั้งชื่อพันธุ์ข้าว ซึ่งมีลักษณะเฉพาะตัวที่สำคัญ และได้รับการขึ้นทะเบียนสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์

สิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ (Geographical Indications: GI) คือ ชื่อหรือสัญลักษณ์ หรือสิ่งอื่นใดที่บอกแหล่งผลิตของสินค้า โดยสามารถสื่อให้ผู้บริโภคเข้าใจได้ว่าสินค้านั้นมีคุณภาพหรือคุณลักษณะพิเศษแตกต่างจากสินค้าที่

ผลิตในแหล่งผลิตอื่น สิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์มีองค์ประกอบหรือปัจจัยสำคัญ 2 ประการ คือ ธรรมชาติกับมนุษย์ในท้องถิ่นนั้น โดยธรรมชาตินั้นสร้างสิ่งแวดล้อมหรือวัตถุดิบให้แก่การผลิตสินค้า ส่วนมนุษย์นั้นใช้ทักษะความชำนาญและภูมิปัญญาในการผลิตสินค้านั้น ทั้งสองปัจจัยจึงก่อให้เกิดสินค้าที่มีคุณภาพหรือคุณลักษณะพิเศษเฉพาะ ด้วยเหตุนี้สิทธิในสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์จึงเป็นสิทธิชุมชน หรือสิทธิของกลุ่มคนที่อยู่ในท้องถิ่นที่ผลิตสินค้า และเปรียบเสมือนเป็นเครื่องมือทางการตลาด คือ แปรนัยของชุมชน โดยกรมทรัพย์สินทางปัญญาได้รับขึ้นทะเบียนสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์มาตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2547 ทั้งนี้ สินค้าที่ได้รับการขึ้นทะเบียนสินค้าสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์จะได้รับความคุ้มครองตาม พ.ร.บ. สิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ พ.ศ. 2546 ด้วย โดยข้าวที่ได้รับการขึ้นทะเบียนสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ในประเทศไทย ปัจจุบันมี 8 ชนิด คือ ข้าวสังข์หยดเมืองพัทลุง ข้าวหอมสุรินทร์ ข้าวกำลังานนา ข้าวเจ๊กเชยเสาให้ ข้าวหอมมะลิทุ่งกุลาร้องไห้ ข้าวเหลืองปะทิวชุมพร ข้าวฮางหอมทองสกลทวาปีและข้าวเหนียวเขาวงกาฬสินธุ์ ซึ่งข้าวเหนียวเขาวงกาฬสินธุ์ ได้รับการขึ้นทะเบียนเลขที่ สข 52100026 เมื่อวันที่ 9 มิถุนายน 2552 ดังที่ กรมทรัพย์สินทางปัญญา ที่นิยามข้าวเหนียวเขาวงไว้ว่า “ข้าวเหนียวเขาวง หมายถึง ข้าวพันธุ์กอเดี่ยว ข้าวพันธุ์พื้นเมืองและข้าวพันธุ์ กข 6 เป็นข้าวเหนียวที่ไวต่อช่วงแสง ปลูกได้เฉพาะฤดูนาปี ในเขตพื้นที่อำเภอเขาวง อำเภอภูพานารายณ์ (เฉพาะตำบลนาโกและตำบลหนองห้าง) และกิ่งอำเภอนาคู (เฉพาะตำบลนาคูและตำบลบ่อแก้ว) จังหวัดกาฬสินธุ์”

ข้าวเหนียวเขาวงกาฬสินธุ์ จึงเป็นสินค้าทางภูมิศาสตร์อีกอย่างหนึ่งที่ชาวกาฬสินธุ์ภาคภูมิใจ ในชื่อพันธุ์ข้าวที่ขึ้นทะเบียนทางภูมิศาสตร์ ประกอบด้วยคำบอกชื่ออำเภอ และชื่อจังหวัด ซึ่งแตกต่างจากข้าวบางชนิด เช่น ข้าวกำลังานนา หรือ ข้าวหอมมะลิทุ่งกุลาร้องไห้ แม้ว่าข้าวทั้งสองชนิดจะบอกถิ่นกำเนิด แต่ไม่ได้ระบุพื้นที่จังหวัดลงไปอย่างชัดเจน ดังนั้น การระบุชื่อจังหวัด จึงเป็นการแสดงความหมายในสร้างตัวตนที่สำคัญอย่างหนึ่ง เป็นการบอกความเป็นตัวตนผ่านความเป็นท้องถิ่นนิยม (Localization) ได้ชัดเจน ข้าวเหนียวเขาวงกาฬสินธุ์ไม่ได้เป็นเพียงอัตลักษณ์ที่ใช้เพื่อการดำรงชีพเท่านั้น แต่ข้าวเหนียวเขาวงกาฬสินธุ์ยังเป็นสินค้าที่ได้รับการขึ้นทะเบียนสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ที่แสดงให้เห็นความสำคัญว่าไม่มีใครที่จะสามารถปลูกข้าวเหนียวได้ดีได้เท่าชาวจังหวัดกาฬสินธุ์ ดังคำกล่าวของกรมทรัพย์สินทางปัญญาว่า นอกจากนี้ ประชาชนส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชนชาวผู้ไท มีขนบธรรมเนียมประเพณีและภาษาพูดเป็นของตนเอง ชนกลุ่มนี้มีความละเอียดประณีตพิถีพิถันในงานฝีมือประเภทจักสาน และทางด้านศิลปกรรม คือ การปลูกข้าว จึงทำให้ข้าวจากแห่งนี้มีชื่อเสียงในด้านคุณภาพ

2. ข้าวเหนียวเขาวงกับอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ผ่านผ้าแพรวา

ชาวผู้ไทซึ่งมีลักษณะความเป็นอยู่แบบครอบครัวใหญ่ในบ้านเดียวกัน เป็นกลุ่มคนทำงานที่มีความขยันขันแข็งทำได้หลายอาชีพ เช่น ทำนา ทำไร่ คำวัว คำควาย นำกองเกวียนบรรทุกสินค้าไปขายต่างถิ่นที่เรียกกันว่า นายฮ้อย กลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทเป็นกลุ่มที่ปรับตัวและพัฒนาได้เร็ว มีความรู้ความเข้าใจและมีความเข้มแข็งในการปกครอง มีความเป็นตัวของตัวเองอย่างชัดเจน ผ่านวัฒนธรรมประเพณี ที่มีเอกลักษณ์เป็นจุดเด่นหลายอย่าง เช่น การลงช่วง การแต่งงาน การทำมาหากิน การถือผี และการเลี้ยงผี มีทำนองดนตรีที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะ เรียกว่า ลายผู้ไท มีการสร้างบ้านแบบผู้ไท คือ มีป้อมเอี่ยมเป็นช่องลม มีประตูป้องกันต่างยาวจรดพื้น มีห้องภายในเรือนเป็นห้อง ๆ ด้านการแต่งกาย กลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทนิยมนุ่งผ้าซิ่นหมีตีนตอเป็นผืนเดียวกันกับผ้าผืนกว้างประมาณ 4-5 นิ้ว ย้อมครามเกือบดำเรียกว่าผ้าดำหรือซิ่นดำสวมเสื้อแขนกระบอก ติดกระดุมเงินหรือเหรียญสตางค์หรือกระดุมขาว ห่มด้วยผ้าซิดพื้นเมือง ผมห่มชายและมัดชายผ้าสีข้างด้านขวานิยมสวมสร้อยคอสร้อยข้อมือข้อเท้าด้วยโลหะเงิน เก้าอี้เป็นมวยสูงตั้งตรง ใช้ผ้าม่านหรือแพรมนทำเป็นผ้าสีเหลี่ยมเล็ก ๆ ม้วนผูกมวยผม นอกจากนั้น ยังมีวัฒนธรรมการทอผ้าห่มผืนเล็กใช้สำหรับห่มแทนเสื้อกันหนาว ใช้คลุมไหล่เรียกผ้าจ่อง และนอกจากนี้ ยังมีผ้าแพรวา ใช้เป็นสไบและ มีผ้าลายใช้เป็นผ้ากันท้องหรือห่มแทนเสื้อกันหนาวได้

ผ้าไหมแพรวา เป็นผ้าที่มีชื่อเสียงมาก โดยปรากฏในคำขวัญประจำจังหวัดกาฬสินธุ์ที่ว่า “เมืองฟ้าแดดสงยาง โปงลางเลิศล้ำ วัฒนธรรมผู้ไท ผ้าไหมแพรวา ผาเสวยภูพาน มหาธารลำปาว ไดโนเสาร์สัตว์โลกล้านปี” ผ้าไหมแพรวาเป็นภูมิปัญญาด้านการทอผ้าของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท จังหวัดกาฬสินธุ์มีลักษณะเฉพาะตัว คือ เป็นผ้าที่ทอจาก

ใยไหม ประดิษฐ์ลายด้วยการขีดหรือการจก ใช้เส้นไหม ใช้เส้นไหมตีเกลียวเป็นทั้งเส้นยืนและเส้นพุ่ง รวมทั้งเส้นไหมเพิ่มพิเศษทำให้เกิดลวดลายมีหลายสีและเชื่อมโยงความเป็นมงคลในแต่ละสีที่แฝงไว้ ผ้าไหมแพรวากาฬสินธุ์มีชื่อเสียงโด่งดัง และยังได้รับคัดเลือกให้เป็นสินค้าโอท็อปของจังหวัด และที่สำคัญ ผ้าไหมแพรวากาฬสินธุ์ได้รับเลขทะเบียนสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ สช 50100021 โดยเป็นสินค้าชนิดแรกของจังหวัดกาฬสินธุ์ที่ได้รับการขึ้นทะเบียนสินค้าสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ “ผ้าไหมแพรวา นับได้ว่าเป็นผลิตผลทางวัฒนธรรมที่สืบทอดมายาวนานในพื้นที่จังหวัดกาฬสินธุ์จากแม่สู่ลูก รุ่นแล้วรุ่นเล่าในหมู่ชาวผู้ไทย ซึ่งสาวชาวผู้ไทยจะถูกฝึกให้ทอผ้าไหมแพรวาตั้งแต่อายุ 9-15 ปี จุดเด่นของผ้าไหมแพรวา คือ การใช้นิ้วก้อยสะกดเนินเส้นไหมให้เกิดลวดลายสวยงาม เป็นเทคนิคสร้างลวดลายบนผืนผ้าที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของผู้ไทย” ผ้าแพรวาได้รับการสนับสนุนและส่งเสริมจากโครงการศูนย์ศิลปาชีพพิเศษในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง เมื่อครั้งเสด็จเยี่ยมพสกนิกรชาวอำเภอกำแพง เมื่อปี พ.ศ. 2520 ได้ทอดพระเนตรเห็นชาวผู้ไทบ้านโพน แต่งตัวโดยใช้ผ้าแพรวาห่มตามแบบสไบเฉียง หรือเรียกว่า ผ้าเปี่ยง ได้ทรงสนพระทัยมากจึงโปรดให้มีการสนับสนุน และได้มีพระราชดำริให้ขยายหน้าผ้าให้กว้างขึ้น เพื่อที่จะได้นำไปใช้เป็นผ้าผืนสำหรับตัดเสื้อผ้าได้ อีกทั้งพัฒนาลวดลายให้เหมาะสมตามความต้องการของตลาด การพัฒนาการทอผ้าแพรวาเกิดขึ้น เพราะพระบารมีของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวงที่ได้ทรงทอดพระเนตรเห็นความงาม และคุณค่าของผ้าแพรวาผู้ไท

แม้ว่าผ้าแพรวาจะเป็นอัตลักษณ์ร่วมของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท ซึ่งงานทอผ้าเป็นงานสำคัญของผู้หญิงชาวผู้ไทที่ยังคงมีการสืบทอดกันมา โดยอาชีพหลักยังคงเป็นการทำนาและเมื่อมีเวลารว่างหลังการทำนาหรือหลังฤดูเก็บเกี่ยวจึงทอผ้ามีทั้งขอไว้ใช้เองและทอเป็นอาชีพ ประเภทของผ้าที่ทอเป็นผ้าฝ้ายและไหมมัดหมี่แต่ปัจจุบันมีรูปแบบที่พัฒนาเปลี่ยนแปลงไปโดยเน้นเพื่อการค้าและการจำหน่ายมากยิ่งขึ้น

นอกจากข้าวเหนียวเขาวงแล้ว การทอผ้าก็เป็นหลักที่สร้างรายได้ให้แก่ชาวผู้ไทเขาวง ขั้นตอนของการทอจะเป็นการสืบทอดในครอบครัว จากแม่สู่ลูก ลวดลายผ้าแพรวานับเป็นผ้ามรดกของครอบครัว โดยในแต่ละครัวเรือน จะมี ผ้าแซว ซึ่งเป็นผ้าไหมส่วนใหญ่ทอพื้นสีขาว ขนาดประมาณ 25x30 เซนติเมตร มีลวดลาย ต่าง ๆ เป็นต้นแบบลายดั้งเดิมแต่โบราณที่ทอไว้บนผืนผ้าเป็นแม่แบบดั้งเดิมที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ บนผ้าแซวผืนหนึ่ง ๆ มีอาจลวดลายมากถึงประมาณกว่าร้อยลาย การทอผ้าจะดูลวดลายจากต้นแบบในผ้าแซวโดยจะจัดวางลายใดตรงส่วนไหน หรือให้สีใดขึ้นอยู่กับความต้องการของผู้ทอ เกิดเป็นเอกลักษณ์ของผ้าแพรวาจากการวางองค์ประกอบของลวดลายต้นแบบและการให้สีสันทนของผู้ทอ (ศุภาพิชญ์ พันลำ, 2564)

ลวดลายที่ปรากฏบนผ้าทอแพรวาที่ถือว่าเป็นเอกลักษณ์ของผ้าประเภทนี้ จะประกอบด้วยตัวลายทั้งหมด 3 ส่วน ดังนี้

1. ลายหลัก คือ ลายที่มีขนาดใหญ่ ซึ่งปรากฏอยู่ในพื้นที่ส่วนใหญ่ของลายผ้าในแนวนอน ลายหลักแต่ละลายมีความกว้างของลายสม่ำเสมอ คือ กว้างประมาณแถวละ 8-12 เซนติเมตร ใน แพรวาผืนหนึ่ง ๆ จะมีลายหลักประมาณ 13 แถว ลายหลักต่าง ๆ เช่น ลายนาค สีแชน ลายพันธุ์มहा ลายดอกสา ฯลฯ ส่วนประกอบสำคัญของลายหลัก คือ ลายนอก ลายใน และ ลายเครือ

ลายนอก คือ ส่วนที่มีลักษณะเป็นตารางสามเหลี่ยม ประกอบสองข้างของลายใน มีลวดลายครึ่งหนึ่งของลายในตลอดความกว้างของผืนผ้า

ลายใน คือ ส่วนที่อยู่ตรงกลางของแถวหลัก มีลวดลายเต็มรูปอยู่ในกรอบสี่เหลี่ยม ขนมเปียกปูนตลอดความกว้างของผืนผ้าเช่นกัน

ลายเครือ คือ ส่วนที่อยู่ในกรอบแถวบนของกรอบสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนในแต่ละแนว มีกึ่งกลางของลายหลักเป็นส่วนยอดของลายเครือ

2. ลายคั่น หรือลายแถบ คือ ลายที่มีขนาดเล็กอยู่แนวขวางผืนผ้า ความกว้างของลายประมาณ 4-6 เซนติเมตร ทำหน้าที่เป็นตัวแบ่งลายใหญ่ออกเป็นช่วงสลับกันไป เช่น ลายตาไก่ ลายงูลอย ลายขาเข ฯลฯ

3. ลายซ่อปลายเชิง หรือลายเชิงผ้า คือ ลายที่ปรากฏอยู่ตรงช่วงปลายของผ้าทั้งสองข้าง ทอดติดกับลายคั่น ทำหน้าที่เป็นตัวเริ่มและตัวจบของลายผ้า มีความกว้างประมาณ 4-10 เซนติเมตร เช่น ลายซ่อชั้นหมาก ลายดอกบัวน้อย ลายใบปุนน้อย ฯลฯ

ภาพที่ 1 ผ้าไหมแพรวา

ลายผ้าทอ ของผู้ไท อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์ พบว่า ลายผ้าทอส่วนใหญ่ของชาวผู้ไทมีที่มาและมีความเชื่อมโยงกับธรรมชาติ ดอกไม้ พืช ภูเขา และสัตว์ที่เคารพนับถือในพื้นที่ ได้แก่ พญานาค เป็นต้น และลวดลายจะใช้รูปทรงเรขาคณิต เช่น รูปสามเหลี่ยม หากพิจารณาจากหลักฐานทางโบราณคดี เช่น ไหลายเขียนสีที่บ้านเชียง ก็พบว่า เป็นลายรูปที่ขดพันอยู่ รูกอยู่กับดินและน้ำ ซึ่งดินและน้ำเป็นสิ่งสำคัญที่ก่อให้เกิดพืชพันธุ์ ทั้งข้าว ปลา อาหาร และสิ่งอื่น ๆ ดังจะเห็นได้ว่ารูปร่างของนาค นั้นคือ งูยักษ์มีหงอน และนาคยังผูกติดกับบั้งไฟที่ผู้คนบนผืนดินจุดขึ้นไปถวายแด่นาค เมื่อบั้งไฟขึ้นไปบนฟ้าในวันที่ปล่อยออกมาก็คจะเป็นเหมือนงูหรือนาค และจะบันดาลน้ำฝนลงมาให้ทำนายนั่นเอง นาคเป็นความเชื่อนอกเหนือธรรมชาติที่เชื่อว่าสามารถบันดาลให้เกิดธรรมชาติ เช่น แม่น้ำ ลำคลอง หนอง บึง ภูเขา ตลอดจนแหล่งที่อยู่อาศัย

ผ้าทอของชาวผู้ไทเขาวง มีลายที่เกี่ยวกับนาคอยู่หลาย ตัวอย่างเช่น ลายนาคสองแขน ลายนาคกันขี้ติ๋ ลายนาคไต่ คือ ลวดลายผ้าทอของชาวผู้ไทเขาวง กาฬสินธุ์ จึงเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นอัตลักษณ์ที่สำคัญ และชัดเจนของชาวผู้ไทผ่านลายนาค สัตว์ศักดิ์สิทธิ์ที่สำคัญในพิธีกรรมของการทำนา เพราะการปลูกข้าวจะต้องอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก โดยเฉพาะการทำนาดำซึ่งเป็นระบบการผลิตที่มีเทคนิคสลับซับซ้อน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเทคนิคในการควบคุมน้ำ ซึ่งอาจจะแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับแหล่งที่มาของน้ำว่าเป็นน้ำฝนหรือเป็นระบบชลประทาน นอกจากนั้นระบบการผลิตแบบนาดำยังต้องอาศัยความเข้าใจธรรมชาติอย่างลึกซึ้ง เมื่อวิถีการผลิตขึ้นอยู่กับน้ำ นั่นเท่ากับว่าน้ำเป็นสิ่งสำคัญมาก ความเชื่อ และประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น พิธีขอฝนจึงสอดคล้องกับน้ำ ดังนั้น ลายนาคในผ้าทอของชาวผู้ไทเขาวง จึงเป็นภาพตัวแทนที่แสดงให้เห็นอัตลักษณ์อันสืบเนื่องมาจากข้าวเหนียวเขาวง เช่นกัน

3. อัตลักษณ์ด้านการทำนาปลูกข้าวเหนียวเขาวง

ข้าวเป็นพืชที่มีบทบาทสำคัญต่อวิถีชีวิตและพัฒนาการทางสังคมของคนไทยมานานนับพันปี คนไทยบริโภคข้าวเป็นอาหารหลัก จึงมีความผูกพันกับข้าว ทั้งในฐานะอาหาร ทรัพยากรอันมีค่าและสิ่งแวดล้อมที่สำคัญที่ส่งผลต่อการกำหนดพฤติกรรม วิถีชีวิตด้านต่าง ๆ ตลอดจนลักษณะทางสังคมและลักษณะทางวัฒนธรรมที่หล่อหลอมจากอดีตส่งต่อสืบสานมาจนถึงปัจจุบัน อัตลักษณ์ที่สำคัญของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท คือ การทำนา

ประสาธ พิมเพา ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “ชาวผู้ไทเขาวงมีวิถีปฏิบัติดั้งเดิมครั้งเมื่อบรรพบุรุษชาวผู้ไทได้ทำกันมา เพราะการทำนาข้าว เป็นมรดกตกทอด เมื่อถูกสอนให้ทำอย่างไกรก็ทำอย่างนั้น ไม่มีการเปลี่ยนแปลง ซึ่งพื้นฐานคนผู้ไทมักจะใส่ใจในส่วนนี้มากเป็นพิเศษ หลังการเก็บเกี่ยวจะต้องมีการบ่มข้าวในลานอย่างน้อย 2 สัปดาห์ ซึ่งการบ่มข้าวหรือที่ชาวบ้านเรียกกันว่า “ป้อมข้าว” เกือบจะหายไปจากวิถีการทำนาไป เพราะปัจจุบันจะอาศัยรถเกี่ยวและสีออกมาเป็นข้าวเปลือกเลย โดยข้อดีของการบ่มข้าวหรือป้อมข้าวนี้จะช่วยเพิ่มความหอม ความนุ่มของข้าวได้มากขึ้น” (ประสาธ พิมเพา, 2564)

ข้าวเหนียวเขาวง มีลักษณะเป็นข้าวพันธุ์กอเดียวและพันธุ์ กข 6 โดยมีลักษณะทางกายภาพ คือ ข้าวเปลือกมีเปลือกสีน้ำตาล ส่วนข้าวสารมีสีขาวนวล นอกจากนี้ ข้าวที่เก็บเกี่ยวในระยะพลับพลึง รวงข้าวเริ่มเหลืองทอง ไม่เหลืองแก่จัด เมื่อเกี่ยวข้าวเสร็จแล้วก็จะเก็บรักษาให้พ้นจากความชื้น และอากาศที่จะทำให้ข้าวแห้งเกินไป “โดยปกติแล้วถ้าเกี่ยวข้าวเสร็จภายใน 2 วัน ข้าวทั้งหมดก็จะเข้าสู่กระบวนการการตีข้าว ซึ่งใช้แรงงานคนทั้งหมด ดังนั้น ข้าวเปลือกที่ได้ทั้งหมดจะถูกไปเก็บรักษาไว้ในยุ้งข้าว เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ต่อไป หากนำมาบ่มเมล็ดข้าวจะสามารถดูดเอาความหอมจากต้นข้าว เป็นผลทำให้ข้าวเขาวงทั้งข้าวเหนียวและข้าวหอมมะลิมีความหอม นุ่มมากกว่าข้าว อื่น ๆ ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของข้าวเหนียวเขาวง” (สีเมฆ ปาวะรี, 2564)

อัตลักษณ์ด้านการทำนาปลูกข้าวเหนียวเขาวง มีนิทานเรื่องหนึ่งของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท คือ เรื่อง น้ำยาวิเศษที่ได้แสดงให้เห็นถึงอัตลักษณ์ด้านการทำนาของชาวผู้ไท ดังนี้

ท้าวกำพริ้าที่ต้องขอลานเลี้ยงชีวิต อยู่มาวันหนึ่งคิดจะปลูกข้าวกินเอง แต่ไม่มีเครื่องมือ จึงแบกหน้าไม้เข้าป่า และยิงได้นกหนึ่งตัว ที่เหนียงของนกตัวนั้นมีข้าวอยู่หนึ่งเมล็ด ท้าวกำพริ้านำข้าวเมล็ดนั้นมาปลูก ได้ผลผลิตมาแต่ยังไม่ยอมกิน เอากลับไปปลูกอีกจนได้ข้าวจำนวนมาก และนำไปเก็บไว้ในโพรงหิน โพรงไม้ วันหนึ่งฝูงนกกระจอกมากินข้าวเปลือกจนหมด ท้าวกำพริ้าจึงต่อว่าพวกนก หัวหน้าฝูงจึงมอบเมล็ดข้าวทองคำให้ และให้นำไปเก็บไว้ในโพรงหิน แล้วจะได้ทุกสิ่งที่ต้องการ ต่อมาข้าวกลายเป็นน้ำใสสะอาด เมื่อดื่มแล้วมีรูปงามและกำลังวังชามากขึ้น วันหนึ่งนายพรานแบกขวานผ่านมาและมาดื่มน้ำนั้น และชักน้ำล้างคราบเลือดที่ตัวกว้างก็ปรากฏว่ากว้างวิ่งเข้าไปป่าไป จึงสอบถามความจริงจากท้าวกำพริ้า และไปบอกแก่เจ้าพระยา เจ้าพระยาจึงมาขอน้ำวิเศษไปรักษาลูกสาวที่ป่วย เมื่อลูกสาวหายป่วย เจ้าพระยาให้แก้วแหวนเงินทองแก่ท้าวกำพริ้ามากมาย แต่ท้าวกำพริ้าไม่รับ ขอเพียงเครื่องมือในการทำนา เมื่อมีเครื่องมือและแรงงานมาช่วย ท้าวกำพริ้าก็ได้ข้าวมากมาย จึงแจกจ่ายให้แก่คนยากจน และเมื่อท้าวกำพริ้าตาย ชาวผู้ไทก็เชื่อว่าท้าวกำพริ้าได้ไปเกิดเป็นชาวผู้ไท

นิทานเรื่องนี้ได้มีอนุภาคที่สำคัญปรากฏอยู่ คือ อนุภาค “ข้าว” ซึ่งไม่ได้สื่อความหมายเพียงแค่การเป็นธัญพืชสำคัญที่เป็นอาหารใช้หล่อเลี้ยงมวลมนุษยเท่านั้น แต่ข้าวในนิทานเรื่องนี้เป็นรหัสที่ต้องการสื่อแสดงถึงการเป็นผู้เก็บบำรุงรักษาความรู้เรื่องข้าวและการเกษตรของชาวผู้ไท (วิเศษ คำไชโย, 2564) ข้าวเป็นสิ่งที่ใช้ยืนยันอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท เป็นเสมือนตัวตนและจิตวิญญาณของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทผ่านตัวละครท้าวกำพริ้าที่เป็นเสมือนผู้นำเอาเมล็ดข้าวมาสู่มวลมนุษย เป็นการยืนยันศักดิ์ศรีของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทว่ามีความสามารถและมีความเป็นผู้นำ เพราะท้าวกำพริ้าเป็นผู้นำในการพาคนอื่นปลูกข้าว เมื่อได้ผลผลิตแล้วก็แจกจ่ายคนอื่น ท้าวกำพริ้าจึงเป็นภาพตัวแทนของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท ซึ่งเปรียบเสมือนผู้นำด้านองค์ความรู้เรื่องข้าว ดังนั้น นิทานเรื่องน้ำยาวิเศษจึงเป็นการยกย่องความเป็นผู้ไท ผ่านวัฒนธรรมข้าว ซึ่งแสดงให้เห็นทั้งภาวะของการเป็นผู้ให้และผู้รับ การประกอบสร้างภาพของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทผ่านนิทานเรื่องนี้ช่วยยืนยันความมีศักดิ์ศรีของผู้ไทผ่านวัฒนธรรมข้าว

ข้าวเป็นบ่อเกิดและเป็นเสาหลักของวัฒนธรรมไทย เราอาจกล่าวได้ว่าเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับการทำนา และเรื่องของข้าวเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องและผูกพันอยู่ในวิถีของคนไทยมาก พิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการทำนาเป็นส่วนหนึ่งของวิถีวัฒนธรรมข้าว ที่เกิดขึ้น เพราะความผูกพันกับธรรมชาติอย่างลึกซึ้ง และเห็นว่าธรรมชาติมี

คุณต่อมนุษย์ ส่งผลให้เกิดความเคารพต่อธรรมชาติและเรียนรู้ที่จะตอบแทนธรรมชาติ ในระบบความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาตินี้ องค์ความรู้ของชาวนาก็ถูกส่งสมขึ้น

อภิปรายผล

ข้าวเหนียวเขาวงกาฬสินธุ์มีบทบาทสำคัญในการบอกเล่าตนเองเพื่อนิยาม และประกาศความเป็นชาวกาฬสินธุ์ บอกเล่าความเป็นมาและประวัติศาสตร์ของกลุ่มชน อีกทั้งยังมีบทบาทในการสร้างแนวปฏิบัติในการดำรงชีวิตของกลุ่มชนด้วย ข้าวเหนียวเขาวงกาฬสินธุ์จึงมีบทบาทสำคัญในการ “ประกาศ” และ “บอกเล่า” อัตลักษณ์ที่สำคัญของชาวจังหวัดกาฬสินธุ์ผ่านชื่อ “ข้าวเหนียวเขาวงกาฬสินธุ์” นอกจากจะเป็นการนิยามตนเองแล้วยังที่ส่งผลให้เกิดประเพณี พิธีกรรม และวิถีปฏิบัติซึ่งเป็นการแสดงออกที่ชัดเจนของผู้คนในพื้นที่ คือ กลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทเขาวง ซึ่งเป็นภาพตัวแทนของชาวจังหวัดกาฬสินธุ์ อภิญา เพื่องฟูสกุล เรียกพลังที่ว่ำนี้นิยามโดยทั่วไปว่าเป็นพลังของท้องถิ่นนิยม (Localization) การบอกตัวตนที่สำคัญอย่างหนึ่ง คือ การเรียกชื่อ เพราะชื่อ คือ การสร้างตัวตนและสร้างความหมาย การนิยามตนเองเป็นการแสดงอัตลักษณ์ที่สำคัญ มันคือ การแสดงออกให้คนอื่นรู้ว่าเราเป็นใคร (อภิญา เพื่องฟูสกุล, 2546)

นอกจากนี้ การแสดงอัตลักษณ์ผ่านผ้าไหมแพรวา คือ ความเชื่อเรื่องนาค ซึ่งเป็นสัตว์ในจินตนาการ เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับข้าวและการทำนาอย่างใกล้ชิด ในฐานะเป็นผู้พ่นน้ำให้แก่นุชย์ ในฐานะผู้ทรงแผ่นดิน ในฐานะเป็นผู้ให้น้ำ แต่ละปีนาคจะพ่นน้ำให้ตกในจักรวาล โดยแบ่งสันปันส่วนให้ตกในมหาสมุทร ตกในป่าหิมพานต์ ตกในโลกมนุษย์ ตามเกณฑ์ที่กำหนดไว้ในปีนั้น ๆ ซึ่งรวมถึงจำนวนนาคที่ทำหน้าที่ให้น้ำในแต่ละปีด้วยส่วนมากที่ทำหน้าที่ทรงแผ่นดิน ได้แก่ นาคประจำวัน นาคประจำเดือนนั้น มนุษย์ต้องให้ความเคารพยำเกรงและปฏิบัติให้ถูกต้อง ไม่เช่นนั้น จะเกิดโทษขึ้นได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเทศนาค ต้องปฏิบัติให้ถูกต้อง ตามปกตินาคประจำอยู่ในเมืองบาดาล แต่นาคเพียงส่วนหนึ่งเท่านั้นที่ต้องขึ้นไปให้น้ำและทรงแผ่นดินแต่ละปี อนึ่งทิสนาคนอนถือว่าสำคัญยิ่งด้วย อย่าประกอบพิธีกรรมที่ทำหายนาค เช่น แรกไถนาต้องไม่ไถทวนเกล็ดนาค เป็นต้น ทิสนาคนอนนิยมเคร่งครัด คือ ทิสนาคนาคประจำเดือน ได้แก่ เดือน 4, 5, 6 นาคเอาหัวไปทางปัจจิม ทางไปทางบูรพา ท้องอยู่ทักษิณ หลังอยู่อุดร เมื่อแรกไถนาบ้ายหน้าวัวไปอีสานเดือน 7, 8, 9 นาคเอาหัวไปทางอุดร ทางไปทางทักษิณ ท้องอยู่ปัจจิม หลังอยู่หนบูรพ์ เมื่อแรกไถนาบ้ายหน้าวัวไปอาคเนย์ (เอี่ยม ทองดี, 2537)

ประคอง นิมมานเหมินทร์และคณะ กล่าวว่าคนไทยมีพิธีขอฝนคนไทยทุกกลุ่มที่มีความคล้ายคลึงกัน คือ มีความเชื่อในเรื่องเพศและความอุดมสมบูรณ์เป็นพื้นฐานด้วยกันความเชื่อดังเดิมเรื่องผีและบทบาทของเพศหญิงในสังคมโบราณยังปรากฏร่องรอยอยู่ในสัญลักษณ์ต่าง ๆ ในพิธีกรรม (ประคอง นิมมานเหมินทร์ และคณะ, 2560) การมีความเชื่อเกี่ยวกับนาค ซึ่งเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ที่มีความสัมพันธ์กับการทำนา ข้าวเหนียวเขาวงแสดงอัตลักษณ์ผ่านลวดลายผ้าที่เกี่ยวข้องกับนาคเหล่านั้น นอกจากนี้ อัตลักษณ์ด้านการทำนาของข้าวเขาวง ที่จะประณีต มีการเก็บเกี่ยวในระยะพลับพลึง จึงเป็นอัตลักษณ์ที่สำคัญที่ทำให้ข้าวเหนียวเขาวงหอม และมีคุณภาพ

พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนาเป็นปฏิบัติการ (holding) ประการหนึ่งในการสร้างความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ เพื่อให้เกิดสภาวะเหมาะสมทางนิเวศวิทยา (Ecological Niches) เพื่อให้การอยู่ร่วมกันของธรรมชาติดังกล่าวนี้ (รวมทั้งมนุษย์) มีสันติสุข มีแต่ผู้ให้และผู้รับ ไม่มีนาย ไม่มีทาส (เอี่ยม ทองดี, 2537) ดังนั้น ลายนาคในผ้าไหมแพรวา จึงเป็นอัตลักษณ์ด้านความเชื่อที่สำคัญที่สืบเนื่องมาจากการทำนาข้าวเหนียวเขาวง

กรมทรัพยากรทางปัญญา ได้กล่าวถึงข้าวเหนียวเขาวงและลักษณะภูมิศาสตร์ ว่าพื้นที่ปลูกข้าวเหนียวเขาวงกาฬสินธุ์ เป็นพื้นที่ราบระหว่างหุบเขา มีภูเขาล้อมรอบทุกทิศทางเป็นวงกลม จึงเป็นที่มาของชื่อตามที่ตั้งว่าเขาวง พื้นที่เป็นแอ่งกระทะ มีเทือกเขาภูพานกั้นระหว่างอำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์ กับ อำเภอดงหลวง จังหวัดมุกดาหาร แม่น้ำลำคลองในบริเวณนี้มีต้นกำเนิดมาจากเทือกเขาภูพาน ภูมิประเทศแถบนี้เคยเป็นแหล่งอาหารและ

ถิ่นที่อยู่อาศัยของไดโนเสาร์ชนิดกินพืชที่ชื่อ ภูเวียงโกซอรัส สิรินธเน และชนิดกินสัตว์ที่ชื่อ สยามโมไทรันนัส อีสานเอนซิส ตามหลักฐานที่ขุดค้นพบ ดินในบริเวณนี้มีธาตุแคลเซียมและธาตุซิลิกอนสูง ผนวกกับภาวะภูมิอากาศที่เย็น แห้งแล้ง นํ้าน้อย เป็นผลให้ข้าวเหนียวเขาวงกาฬสินธุ์เก็บเกี่ยวก่อนข้าวอื่น มีความนุ่มและหอมมาก นอกจากนี้ ประชาชนส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชนชาวผู้ไท มีขนบธรรมเนียมประเพณีและภาษาพูดเป็นของตนเอง ชนกลุ่มนี้มีความละเอียดประณีตพิถีพิถันในงานฝีมือประเภทจักสาน และทางด้านกสิกรรม คือ การปลูกข้าว จึงทำให้ข้าวจากแห่งนี้มีชื่อเสียงในด้านคุณภาพ (กรมทรัพย์สินทางปัญญา, 2556) ในขณะเดียวกันก็แสดงให้เห็นความ “แตกต่าง” กับข้าวพันธุ์อื่น ข้าวเหนียวเขาวงกาฬสินธุ์ก็เป็นสัญลักษณ์อีกอย่างหนึ่งที่ก็เป็นการบอกว่า “เรา คือ ใคร” ด้วยเช่นเดียวกัน ข้าวเหนียวเขาวงกาฬสินธุ์จึงมีบทบาทสำคัญในการแสดงให้เห็นอัตลักษณ์ ต่าง ๆ เหล่านั้น

องค์ความรู้ใหม่

จากแนวคิดทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษาวิจัยนี้ ทำให้สรุปองค์ความรู้ใหม่ได้ว่าข้าวเหนียวเขาวงเป็นหนึ่งในอัตลักษณ์ที่สำคัญของชาวจังหวัดกาฬสินธุ์ ท่ามกลางสังคมพหุวัฒนธรรมที่มีความหลากหลายของผู้คนที่มื อัตลักษณ์ที่เลื่อนไหล ในขณะเดียวกันก็พยายามแสดงถึงอัตลักษณ์ที่สำคัญของกลุ่มชาติพันธุ์ของตน โดยข้าวเหนียวเขาวงเป็นอัตลักษณ์ด้านการนิยามตัวตนผ่านชื่อที่ตั้ง ผ่านการแสดงออกทางความเชื่อ และผ่านการทํานา แสดงให้เห็นว่ากลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทมีความภาคภูมิใจในข้าวเหนียวเขาวง ตลอดจนยึดมั่นรักษาวินิการทํานาด้วยความประณีต เพื่อให้ได้ผลผลิตข้าวเขาวงที่มีคุณภาพ เป็นอาหาร และเป็นสินค้าทางการเกษตรที่สำคัญ

สรุปและข้อเสนอแนะ

การวิจัยนี้สามารถสรุปได้ว่าอัตลักษณ์ของชาวจังหวัดกาฬสินธุ์ในมิติของข้าวเขาวง ได้แก่ ข้าวเหนียวเขาวงกับอัตลักษณ์ด้านการนิยามตัวตนผ่านการตั้งชื่อพันธุ์ข้าวเหนียวเขาวง ทำให้เป็นที่รับรู้ของคนทั่วไป ข้าวเหนียวเขาวงกับอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ผ่านผ้าแพรวาผ่านลายนาค ซึ่งเป็นสัตว์ในจินตนาการที่มีความเกี่ยวข้องกับนํ้าและการทํานา และอัตลักษณ์ด้านการทํานาปลูกข้าวเหนียวเขาวง ซึ่งมีความประณีตในการทํานา ตลอดจนภูมิศาสตร์ที่เหมาะสม จึงทำให้ข้าวเหนียวเขาวงกาฬสินธุ์มีคุณภาพมาก ข้อเสนอแนะ คือ ควรนำผลวิจัยไปใช้เพื่อต่อยอดและพัฒนาผลิตภัณฑ์ข้าวเหนียวเขาวง และควรมีการวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนาผลิตภัณฑ์จากข้าวเหนียวเขาวง ไปเป็นสินค้าและบริการต่าง ๆ ที่หลากหลาย เพื่อให้เกิดการสร้างรายได้ของชุมชน

เอกสารอ้างอิง

- กรมทรัพย์สินทางปัญญา. (2552). ทะเบียนสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ของข้าวเหนียวเขาวง. กรุงเทพมหานคร: กรมทรัพย์สินทางปัญญา กระทรวงพาณิชย์.
- _____. (2556). สินค้าหนึ่งจังหวัดหนึ่งสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ เล่ม 1. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพมหานคร: กรมทรัพย์สินทางปัญญา กระทรวงพาณิชย์.
- นิระเวช นนทะมาตย์. (20 ธันวาคม 2564). การทํานาข้าวเหนียวเขาวงกาฬสินธุ์. (สุดารัตน์ มาศวรรณา, ผู้สัมภาษณ์)
- ประคอง นิมมานเหมินทร์ และคณะ. (2560). คติชนคนไทยในวัฒนธรรมข้าว. กรุงเทพมหานคร: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประสาธ พิมภา. (20 ธันวาคม 2564). การทํานาข้าวเหนียวเขาวงกาฬสินธุ์. (สุดารัตน์ มาศวรรณา, ผู้สัมภาษณ์)

- มนปพร ภูนาเมือง และสถาพร มงคลศรีสวัสดิ์. (2563). “การพัฒนาวิสาหกิจชุมชนกลุ่มเกษตรกรปลูกข้าว: กรณีศึกษากลุ่มเกษตรกรปลูกข้าวเหนียวเขาวงกาฬสินธุ์”. วารสารวิชาการธรรมศาสตร์, 20(3), 37-48.
- วิเศษ คำไชโย. (20 ธันวาคม 2564). การทำนาข้าวเหนียวเขาวงกาฬสินธุ์. (สุดารัตน์ มาศวรรณ, ผู้สัมภาษณ์)
- ศิริพร ภักดีผาสุข. (2561). ความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอัตลักษณ์และแนวทางการนำมาศึกษาภาษาไทย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศุภาพิชญ์ พันลำ. (20 ธันวาคม 2564). การทำนาข้าวเหนียวเขาวงกาฬสินธุ์. (สุดารัตน์ มาศวรรณ, ผู้สัมภาษณ์)
- สีเมฆ ปาวะรี. (20 ธันวาคม 2564). การทำนาข้าวเหนียวเขาวงกาฬสินธุ์. (สุดารัตน์ มาศวรรณ, ผู้สัมภาษณ์)
- สุเทพ ไชยพันธ์. (2558). ผู้ไทลูกแก่น. กรุงเทพมหานคร: ตาตา.
- สุรสิทธิ์ สุตรสุวรรณ และการุณย์ บัวเฟื่อน. (2558). “วิถีชีวิตชาวผู้ไทย ตำบลโพน อำเภอม่วง จังหวัดกาฬสินธุ์”. วารสารสหวิทยาการวิจัย: ฉบับบัณฑิตศึกษา, 4(2), 79-86.
- อภิญญา เฟื่องฟูสกุล. (2546). อัตลักษณ์. กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยา สภาวิจัยแห่งชาติ.
- เอี่ยม ทองดี. (2537). วัฒนธรรมข้าว: พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนา. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท.
- Dundes, A. (1989). Defining Identity through Folklore. In Folk Matters. Knoxville: The University Tennessee Press.